

БИТКА КОД ЧЕВРНТИЈЕ (НА ПОЉУ ЛЕГЕТ) 6. СЕПТЕМБРА 1914. ГОДИНЕ

Милић Милићевић*

Првих дана септембра 1914. две велике српске групације – 1. армија и Тимочка дивизија првог позива извршиле су форсирање Саве код Новог Села и карауле Чеврнтија. Прва армија је у томе имала успеха, задржавши се на противничкој територији наредних десетак дана, заузевши притом Нову Пазову и Батајницу. За разлику од 1. армије, делови Тимочке дивизије су у судару са аустроугарском 29. дивизијом доживели тежак пораз. Од око седам хиљада војника, колико је прешло Саву, смрт и заробљавање избегло је тек неколико стотина. Цивилно становништво на овим просторима такође је претрпело велике губитке. Многа села била су спаљена, а велики број њихових житеља био је депортован.

* Аутор ради у Историјском институту у Београду

ЗАПАДНИ И ИСТОЧНИ ФРОНТ 1914.

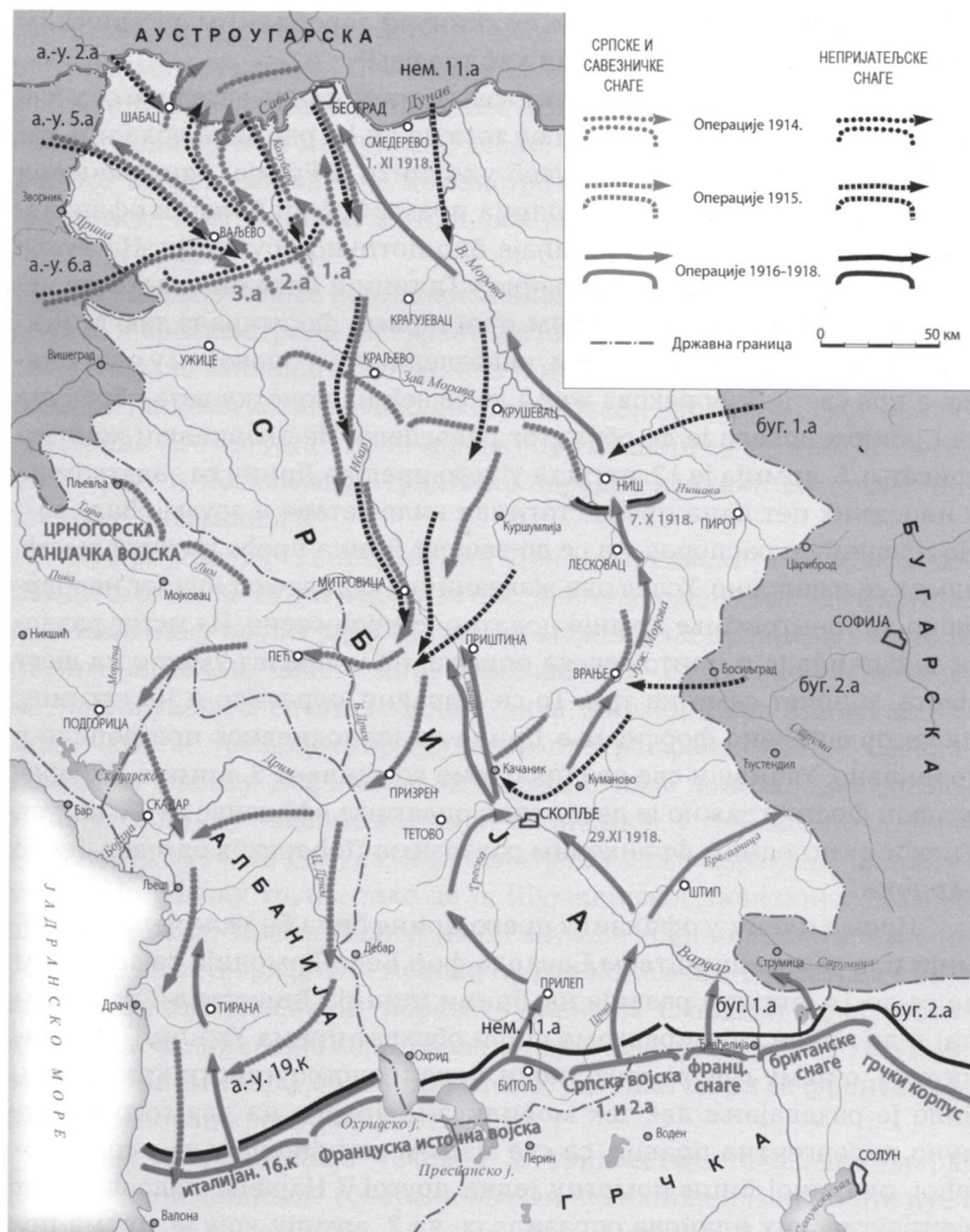
Поморска битка код Халгоlanda, вођена 28. августа, и заузеће Тога у Африци биле су за силе Антанте једина два светла примера током двомесечног ратовања са Немачком.¹ Насупрот њима, Немци су у првим месецима рата на западу углавном низали победе, заузевши најпре Луксембург, да би 16. августа, након коначног пада Лијежа, отворили себи пут кроз Белгију.² У међувремену и Французи су ступили

¹ Сви датуми, осим у случајевима када је то посебно наведено, наведени су по новом календару.

² Шири приказ ратних збивања на Западном и Источном фронту током 1914: П. Томац, *Први светски рат 1914-1918*. Овај аутор даје уједно и најисцрпнију дотадашњу лтературу. Даље М. Зеленика, *Први светски рат 1914*, Београд 1962.; М. Хејстингс, *Катастрофа*, књ. 1-2, Београд, 2014, *World War 1. The definitive visual guide*. London, 2012.

у акцију заузевши Милуз и Тан, на десном крилу фронта, али су немачким противнападом из области Алзаса, 10. августа, били потпуно избачени. Французи нису били успешни ни у бици у Лорени, као ни у оним код Лонгвија и Нефшатоа. Убрзо је уследио и пораз на северу, код Шарлоа, а затим и код Монса, где су потучене и британске експедиционе трупе. Падом тврђаве Намир, 24. августа, окончана је прва фаза рата на Западном фронту, забележена и као фаза граничних би- така. Њене последице биле су затварање белгијске војске у Антвер- пену, кидање везе између британских и француских савезника и коначно Жофрово директно признање изнето у *Општој инструкцији бр. 2* од 25. августа да се дотадашњи стратегијски маневар завршио потпуним неуспехом. Због тога ће следећа декада (25.8 – 5. 9) проћи у општем повлачењу савезничких трупа у настојању да се њихово лево крили извуче из обруча. То ће, с обзиром на правац према Марни, бити својеврсна припрема за битку одржану 5. септембра. Али, овак- во стање на француском ратишту, као и предстојеће на руском, од- разиће се и на балкански фронт и будућа збивања на обалама Саве.

Дејства на Источном фронту отпочела су касније, 17. августа 1914. године. Покренула их је руска страна истовременом офанзивом на два стратегијска правца; северозападном према немачким трупам у источној Пруској и југозападном, наспрам аустроугарских снага у Га- лицији. Захваљујући бројној надмоћи Руси су током офанзиве у Пру- ској у почетку имали извесног успеха. Међутим, све њихове органи- зационе слабости убрзо су дошле до изражаја, што је немачкој стра- ни омогућило повлачење и реорганизацију. Резултат је била победа Хинденбургове 8. армије која је током неколико дана (26 – 30. 8) код Таненберга готово потпуно уништила руску 2. армију. На Галицијском фронту, где ће од 18. августа до 21. септембра укрштати копља чак че- тири руске и три, а затим четири аустроугарске армије, Руси су имали више успеха. Истина, у првој бици код Красника претрпели су пораз, али су већ у наредној код Томашова (Комаров) извојевали нерешен исход. У следећим биткама, код Злочова (Златна липа) и Гњиле липе руска страна је победоносно окончала прву фазу Галицијске опера- ције. Круна тога било је заузеће центра Галиције – града Лавова. Те- жак пораз код Таненберга омео је славље, али не и намеру да се на југозападном фронту, од 3. септембара, продужи започета офанзива. У њој би узеле учешће чак четири руске армије, а рачунало се, што је овде посебно битно, и на посредну помоћ савезника на Балкану.

Балканско ратиште 1914–1918. године

БАЛКАНСКО РАТИШТЕ 1914.

Ратна искушења на Балкану прво су задесила Београђане. У ноћи објаве рата, 28. јула око 11 сати, аустроугарски монитори засули су престоницу артиљеријском ватром. Али, прави напад у виду преласка Дрине уследио је нешто касније, 12. августа. Овим чином отворен је и први, наводно периферни балкански фронт који је ову карактеристику стекао углавном на основу броја ангажованих војника, минорним у односу на Западни, односно Источни фронт. Међутим, чињеница да је ратовање на Балкану врло озбиљно утицало на нека од дешавања, посебно на она на руском фронту, да је управо у Србији извојевана прва победа на савезничким ратиштима, те да је почетак краја Централних сила отпочео управо на Балкану, умногоме оправдавају овакву констатацију. Томе треба додати да је ангажовање Србије и Црне Горе, по свим параметрима, веће од било које од зараћених држава.

Не окончавши концентрацију, аустроугарска 5. армија је 12. августа ујутро прешла Дрину са задатком да у наредних пет дана допре до Ваљева. Али, већ у почетку настале су тешкоће. Армија је уместо једног на форсирање потрошила пуна три дана. Уз то је и подршка 6. армије предвиђене за дејство на линији Сребрница–Вишеград готово у потпуности изостала, а дошло је до промене планова у вези дејства 2. аустроугарске армије. Она је због објаве рата од стране Русије уместо према Србији, 18. августа упућена у Галицију, при чему је њено дотадашње присуство у Срему и Банату требало искористити на обалама Саве и Дунава. Последица оваквих намера било је заузеће Мачванске Митровице, као и Аде Хује. Аустроугарско присуство на Дрини пружило је сасвим убедљив доказ да главни правац удара неће бити на северу, Моравом, већ ће уследити долином Јадра. Због тога је Врховна команда на састанку одржаном у ноћи 15. августа одлучила да дефинитивно рокира трупе, при чему је Шумадијска дивизија 1. позива добила наређење за марш према Шапцу. Друга групација у саставу три дивизије (Моравска 1. позива, Комбинована и Коњичка) образовала би резерву код Уба са задатком да зада удар непријатељу у бок у случају да он, са линије Обреновац–Шабац, изврши померње ка Ваљеву. Даљи след догађаја у историографији је већ познат. Након тридесетшесточасовног марша Комбинована дивизија генерала Рашића сукобила се (15/16. 8) са деловима 21. дивизије. У томе је српско ратно искуство однело превагу. Већ првог дана бит-

Дејства аустроугарских трупа у августу 1914. године

ке, на око седам километара од Текериша, практично је однета победа, јер су Шумадијска и Коњичка дивизија у међувремену постигле значајан успех, спречивши повезивање и заједничко дејство 2. и 5. аустроугарске армије. Резултат победе на Церу био је убрзано повлачење аустроугарских трупа преко Дрине, при чему је покушај да се задржи Шабац такође претрпео неуспех. Двадесет четвртог августа српске трупе ушле су у град, чиме је Церска битка добила свој коначни епилог.

УЗРОЦИ ОПЕРАЦИЈЕ, ПЛАНОВИ И ПРИПРЕМЕ

Ток Церске битке, као и њено победоносно окончање, учинили су српској војсци и извесну медвеђу услугу, створивши уверење да је она способна и за офанзивну мисију, поготово у ситуацији када је требало

олакшати притисак на савезнике, како оне на источном, тако и на оне на западном фронту. У томе су предњачили Руси, и то од првог дана аустроугарског преласка границе, 12. августа. У телеграму бр. 3304. главни командант Царске војске, велики кнез Николај Николајевич тражио је од престолонаследника Александра да: „у циљу наше заједничке победе над непријатељем, неопходно је да српска војска предузме одлучујућу офанзиву против Аустријанаца”³ Притисак са запада такође није изостајао. Већ 17. августа усред битке на Церу и само пет дана после руског инсистирања и француска влада је тражила „да Србија што пре крене у офанзиву јер је Аустроугарска решила да пошаље велику војску на Француску и Русију.”⁴ Неколико дана касније наш посланик Миленко Веснић проследио је поновљене захтеве Париза, додајући: „да ће српска влада примити овај позив са одушевљењем, пошто за нашу ствар није било срећнијег тренутка” Ипак, реалистичнији учесници збивања иронично су коментарисали ове наводе: „Овај телеграм било је лако написати јер посланик вероватно није имао појма о опреми српских армија за овако велики подухват”.⁵

Приликом анализе војно-политичких узрока ове акције свакако не треба заборавити и оне са домаћег тла. Наиме, управо тих дана, тачније 4. септембра, влада Николе Пашића је циркуларном нотом пред савезнике истакла свој ратни циљ: стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца.⁶ Гледајући кроз ту призму било је пожељно да се макар и на кратко заузму делови територије на коју се у будућности рачунало.

У прилогу ставу да је унутрашњи покретач акције свакако био присутан, постоји и један посредан доказ. Он почива на чињеници да је предстојећа акција била и „медијски испраћена” и то не само писаним путем већ и филмском камером. Наиме, још 8. септембра Ђока Богдановић и Самсон Чернов, човек који је снимио много фотографија још током балканских ратова, започео снимање 1. армије на преласку Саве код Скеле.⁷

Међу мање вероватне узроке ове акције може се убројити и предвиђање противничке офанзиве, односно покушај да се сопственим

³ Н. Поповић, *Србија и Русија 1914-1918 године*, Београд 1977, стр. 19-22; А. Тимофејев и В. Кремнић, *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата*, Зборник докумената, Београд, 2014, стр. 87.

⁴ Тимофејев и Кремнић, нав. дело, стр. 88.

⁵ Д. М. Стојадиновић, *Чеврнтија, Белешке старог ратника*, НИН бр. 713, 1964, стр.12.

⁶ О томе детаљније: М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд, 1973.

⁷ Опширније: *Балкански ратови. Фото-запис Самсона Чернова*, Београд 2010, стр. 21-22.

деловањем она осујети. На овакво резонување сугерише нам и један од главних актера ових збивања, командант 29. дивизије генерал Алфред Краус. Он наводи да је само два дана после преузимања команде над овом дивизијом, 1. септембра, од команде 5. армије добио захтев да пружи податке о тактичким и техничким могућностима преласка Саве код села Јарка, тј. места насупрот караули Чеврнтија. Два дана након тога генерал Краус добио је наређења за припрему преласка, те му је одобрено и појачање у виду 7. пешадијске дивизије са којом је требало да образује Комбиновани корпус. На челу тог корпуса Краус је требало да пређе Саву у понедељак 7. септембра.⁸

*Командант 29. дивизије
генерал Алфред Краус*

Српска Врховна команда на почетку је одбијала сваку помисао на офанзиву, превасходно због губитака на Церу – 260 официра и 16 500 подофицира и војника.⁹ Против офанзиве били су и заповедници све три армије: Петар Бојовић, Степа Степановић и Павле Јуришић Штурм. У својим извештајима од 18. августа јасно су предочили да се на успех евентуалне офанзиве никако не може рачунати.¹⁰ О Сави као воденој препреци такође се ништа није знало, па ће подаци, о чему ће касније бити више речи, бити прибављени тек накнадно.

Притисци Петрограда, нарочито руског посланика у Србији Василија Штрадмана, коначно су уродили плодом. На сугестију српског председника владе Николе Пашића „потиштена” Врховна команда је 1. септембра коначно одговорила позитивно „бојећи се да нас савезници не напусте и оставе својој судбини”¹¹

⁸ А. Краус, *Узроци нашег пораза - успомене и расуђивања из Првог светског рата*, Београд 1938, стр. 157-158.

⁹ *Велики рат Србије*, књ. 1, стр. 340.

¹⁰ ВА, Пописник 6, кут. 220, фас. 6, д. 60/2; *Велики рат Србије*, књ. 2, стр. 53.

¹¹ Д. Стефановић, *Прелаз наше војске у Срем 1914 „Ратник”* 1932, св. 6, стр. 38.

Шире припреме за офанзиву започеле су још раније 25–27. августа када је посебна комисија извршила извиђање на обали, на око 40 километара од села Ушћа до утоке реке Дубраве. На том простору као најпогоднији за форсирање реке означен је тзв „Купиновачки лакат“, простор између Новог Села и Дубоке Мале, где је Сава била релативно уска (200–250 m), а њен ток миран и стабилан.

Чињеница да је извиђање савске обале изведено тек 27. августа, читав месец после званичног отпочињања непријатељства указује на једну прилично парадоксалну истину. О Сави као воденој препреци није се до тог датума практично ништа знало, упркос томе што је она била вишедеценијска међа Аустроугарске и Србије. Још бољу илустрацију овог стања даје једна анегдота у којој се наводи да је некадашњи предавач на Војној академији пуковник Боривоје Драгашевић материју о преласку река једноставно избацио из наставе. Мотив за ту одлуку било је његово лично уверење да Србија са својим преко-речним суседом никада неће ни ратовати, те да су војна знања из овог домена крајње излишна.¹²

Према директиви Врховне команде од 4. септембра офанзива у Срему састојала се од две истовремене и међусобно повезане акције. Прву, главну, требало је да спроведе 1. армија која би по преласку Саве наступала линијом Рума–Сремска Митровица. Задатак армије био је да овлада Сремом и да, одбијајући аустроугарске трупе од Фрушке Горе, крене даље на исток, чиме би се спречило њихово сједињавање са трупима на Дрини.¹³ Други део акције припадао је Тимочкој дивизији 1. позива, одскора у саставу 2. армије. Њен задатак био је да *покуша и по могућству изврши прелаз преко Саве у околини Митровице; да Митровицу по евентуалном заузимању добро утврди и створи јак мостобран, као и да одатле врши што јачи притисак на непријатеља ради олакшања и потпомагања 1. армије.*¹⁴

Јединице састава 1. армије сачињавале су две пешадијске (Дунавска и Шумадијска) и једна коњичка дивизија, Велики мостови трен, као и низ помоћних. Окосницу трупа намењених демонстративној акцији представљала је Тимочка дивизија 1. позива са четири пешадијска и једним артиљеријским пуком. У листу трупа ушли су и ескадрон дивизијске коњице, две чете пионирског полубатаљона, са-

¹² М. Здравковић, *Узроци неуспеха Тимочке дивизије 1. позива при преласку преко Саве 6. септембра 1914*, „Ратник“, 1934, св. 5, стр. 17-18.

¹³ ВА, Пописник 6, кут. 197, фас. 1, д. 1/1; *Велики рат Србије*, књ. 2, стр. 53-54.

¹⁴ Исто.

нитетске јединице, комора, као и јединица везе. Дивизија је додатно била ојачана са два ескадрона коњице и коњичким митраљеским одељењем. У састав дивизије улазио је, наравно, и дивизијски мостови трен. Укупан састав јединице чинило је 370 официра, 65 војних чиновника, 1152 подофицира и 23 771 каплар и редов.¹⁵

На челу овог људства налазио се генерал Владимир Кондић, тачан, енергичан и педантан војник, учесник три рата. Савременици су сведочили да је приликом издавања заповести „тражио длаку у јајету“ и уз опаску да је код њега било све предвиђено и прорачунато, исказивали чуђење што је заповедник оваквих квалитета прихватио да изврши неприпремљену акцију.¹⁶

За званични почетак ове акције може се сматрати 4. септембар, када је у 10 и 30 увече у штаб 2. армије пристигла директива Врховне команде. Само пола сата касније дошло је и до телефонског разговора двојице начелника штабова, пуковника Воје Живановића и његовог колеге Петра Марковића, којима је прослеђено наређења за покрет. У истом разговору саопштено је и наређење Степе Степановића да генерал Кондић, ради инструкција, дође у штаб Армије у Богатић.¹⁷ Према свим каснијим коментарима Кондићев позив у Богатић, као и даље активности настале као последица његовог одласка и повратка у село Липолист где се налазио штаб Тимочке дивизије, директно су ишле на штету рационалног трошења времена. Наиме, то је значило да је уместо 26 сати, колико је првобитно било на располагању, после

*Командант Тимочке дивизије
генерал Владимир Кондић*

¹⁵ Укупно 23 358 људи од којих је било 22 619 припадника Тимочке дивизије ВА, Пописник, 6, кут. 195, фас. 1, д. 1/1; кут. 196, фас. 1, д. 1/1.

¹⁶ О Кондићу опширније: М. Милићевић и Љ. Поповић, *Генерали војске кнежевине и краљевине Србије*, Београд 2003, стр. 118-120; Д. Стефановић, *Прелаз*, стр. 66.

¹⁷ М. Здравковић, *Узроци пораза*, стр. 15; С. Скоко и П. Опачић, *Војвода Степа Степановић у ратовима 1876-1918*, Београд, 1974, стр. 364.

издавања наређења за покрет Тимочке дивизије преостало само 14 сати. За то време требало је прећи растојање од око 40 до 50 километара колико је делило Липолист и село Глушац, односно Ноћајски салаш на обали. За технички најважнији сегмент акције мостов трен остало је још мање времена, пошто је наређено да се крене у покрет 5. септембра у 18 часова.

У диспозицији са којом се генерал Кондић вратио у штаб није било назначено тачно место преласка, већ је одлука о томе донета тек у 21 сат, након непосредног извиђања према којем би прелазак Тимочке дивизије био изведен код карауле Чеврнтија, преко пута Јасенове греде, на око 7 километара источно од Сремске Митровице или 22 километра узводно од Шапца. Одређено је и време почетка преласка – поноћ између 5. и 6. септембра.¹⁸

У току извиђања Кондић се поново сусрео са мајором Војиславом Ковачевићем, командантом мостовог трена који му је недвосмислено указао на то да материјала за израду моста нема довољно, а да је оно чиме располаже прастаро, а уз то и технички разнородно. Ковачевић је поновио оно што је саопштио још у Богатићу – превоз трупа може се извести једино путем понтона, а никако изградњом моста. Исти извештај у писменој форми поднео је и Врховној команди.¹⁹

Током ових сати све јединице Тимочке дивизије, са великим закашњењем, кретале су се према обали. Заправо, њихово кашњење започело је већ у поласку, пошто су уместо у 5 ујутро, како је првобитно било предвиђено, на марш према Сави кренуле тек у 11 преподне. Током целог пута долазило је до застоја, најпре код села Дубља, када се укрстило кретање 13. и 15. пешадијског пука, а затим је до сличног кркљанца дошло и код села Ноћај. Кретање гломазног мостовог трена било је још теже, пошто његова воловска запрега није прелазила више од два и по километра на сат. Коначно се у последњој етапи трен укрстио са јединицама пионирског полубатаљона и деловима Тимочког артиљеријског пука, изазвавши тако потпуну збрку.²⁰ Резултат свега био је да је уместо у поноћ, када је требало започети форсирање реке, комплетан 13. пук био на десној (српској) обали тек у 2 и 30. Са још већим закашњењем, у 4 сата ујутро, пристигао је и 15. пук, а у исто време на обали се нашла и артиљерија. Њена припремна

¹⁸ ВА, Пописник 6, кут. 197, фас 1, д. 2/1; кут 220, фас 8, д. 60/1.

¹⁹ Неки понтони били су још из рата 1876–1878, док су други били турски, метални, заплењени током Првог балканског рата. Опширније М. Милићевић, *На погрешној обали. Пораз трупа Тимочке дивизије у бици на Чеврнтију (Легету), 6. септембра 1914*. Београд, 2015. стр. 47; 62-65.

²⁰ ВА, Пописник 4, кут. 1, фас. 1, д. 6; кут. 6, фас. 1, д. 1. *Велики рат Србије*, књ. 2, стр. 68.

паљба отпочела је сат касније и одмах довела до низа инцидената. Један од њих био је нарочито погубан, пошто је прекратко испаљена граната уместо на леву пала на десну обалу и у тек припремљеном рову побила шесторицу инжењераца.²¹

Борбено надигравање

У свитање, у 5 и 15. ујутро, прва два понтона спуштена су у Саву. Уследио је одговор у виду стрељачке ватре, што је имало за последицу велики број рањених којима се због кише метака нико није усудио да приђе. Уз то су и оба понтона била изрешетана, а један је и потонуо. Војници су у страху напустили чамце и понтоне, али је даљу панику спречио командант пука. Са револвером у руци потпуковник Ристић је људе натерао назад у пловила, после чега је следило њихово отискивање. Ипак, до тада су погинула већ петорица, мада су према неким извештајима губици били још већи – 3 мртва и 24 рањена.²² Губици који су претрпљени већ на почетку поколебали су неке од команданата који су инсистирали да се акција прекине. Међутим, генерал Кондић је наредио да се акција неизоставно мора наставити.

Срећна околност била је што је непријатељ на обали располагао само са две чете ладнштурмског батаљона, тако да су ове снаге убрзо растеране. Уследио је налет шездесетак српских војника који су већ у првом таласу, око пола осам ујутро, ступили на десну обалу заробивши око двадесетак аустроугарских војника. Уследио је други талас од око 130 војника превезених на 8 понтона, а затим још две чете ојачане са два митрељеза. У исто време Кондић је известио Врховну команду да је обала у потпуности очишћена од непријатеља.²³

У року од око два и по сата целокупни 13. пук (борачки део) нашао се на десној обали Саве. Иза њега следили су две чете пионирског полубатаљона, а затим и делови 15. пука. Око 11 сати почело је пребацивање прва од три топа из састава батерије мајора Драгољуба Нешића са задатком да подрже пешадију у правцу села Јарак. Друга два, пребачена сат касније, била су упућена на одсек према селу Ша-

²¹ Д. Стојадиновић, *Чеврнтија*, стр. 12; Д. Путниковић, нав. дело, стр. 63.

²² Према службеним извештајима само на првом понтону погинуло је пет војника, док су тројица била рањена. ВА, Пописник 6, кут, 196, фас. 1, Д. 1/1.

²³ М. Јелисијевић, *Победник српске тимочке дивизије*, Ртаник, 1934, св. 5, стр. 16-38; Д. Стефановић, *Прелаз*, св. 6, стр. 47.

шинци. Тиме су до поднева биле пребачене практично све снаге (око 7000 војника) које ће се тога дана суочити са непријатељем.²⁴

Око 8 сати ујутро на десној обали Саве појавио се и командант 2. армије војвода Степановић. Не кријући задовољство војвода је прелаз оценио повољно, а једина сугестија била је жеља да се он убрза. Начелне похвале упућене су и изградњи мостобрана, уз напомену да десно крило треба додатно ојачати. О свему томе Степановић је известио и Врховну команду, уверавајући је да ће и заузеће Митровице бити изведено већ током дана.²⁵ За разлику од њега, начелник штаба пуковник Воја Живановић изнео је низ негативних опаски, напомињући да прелазак поприма изглед циркуске представе у којој је главну улогу играо командант 13. пука Драгутин Ристић. Према Живановићу, нити је прелаз био правилан, нити је употреба појединих јединица била адекватна. Једино чега није недостајало било је одушевљење трупа због чега су организованост и дисциплина биле бачене у други план.²⁶

Након преласка сва четири батаљона 13. пука заузела су предвиђене позиције. На крајњем десном крилу, на око 700 метара од села Јарка налазио се 4. батаљон. Лево од њега, према селу Шашинци, постављени су 1. и 3, а на крајњем левом крилу према Митровици 2. батаљон. На тај начин јединице су начиниле велики полукруг, а такав распоред остао је током целог дана. Једина разлика била је његово ширење које ће растојање између батаљона и Саве, уместо предвиђених 4, повећати на 5 до 6 километара. Сходно томе, повећавала се и ширина фронта на 5, па и 6 километара. Била је то линија коју је, у начелу, требало да држи целокупна дивизија, тј. њених 16 батаљона.²⁷ Према Кондићевом наређењу распоређена су и остала три пука. Петнаести пук требало је упутити према Митровици, док би заузеће града запало у удео 14. пуку. Двадесети пук требало је да остане на десној обали, уз могућност да у случају повољног развоја догађаја и он пређе Саву.²⁸

Насупрот српских, стајале су аустроугарске снаге, углавном распоређене у ширем рејону Руме. Јединице су чинили чешки и мађар-

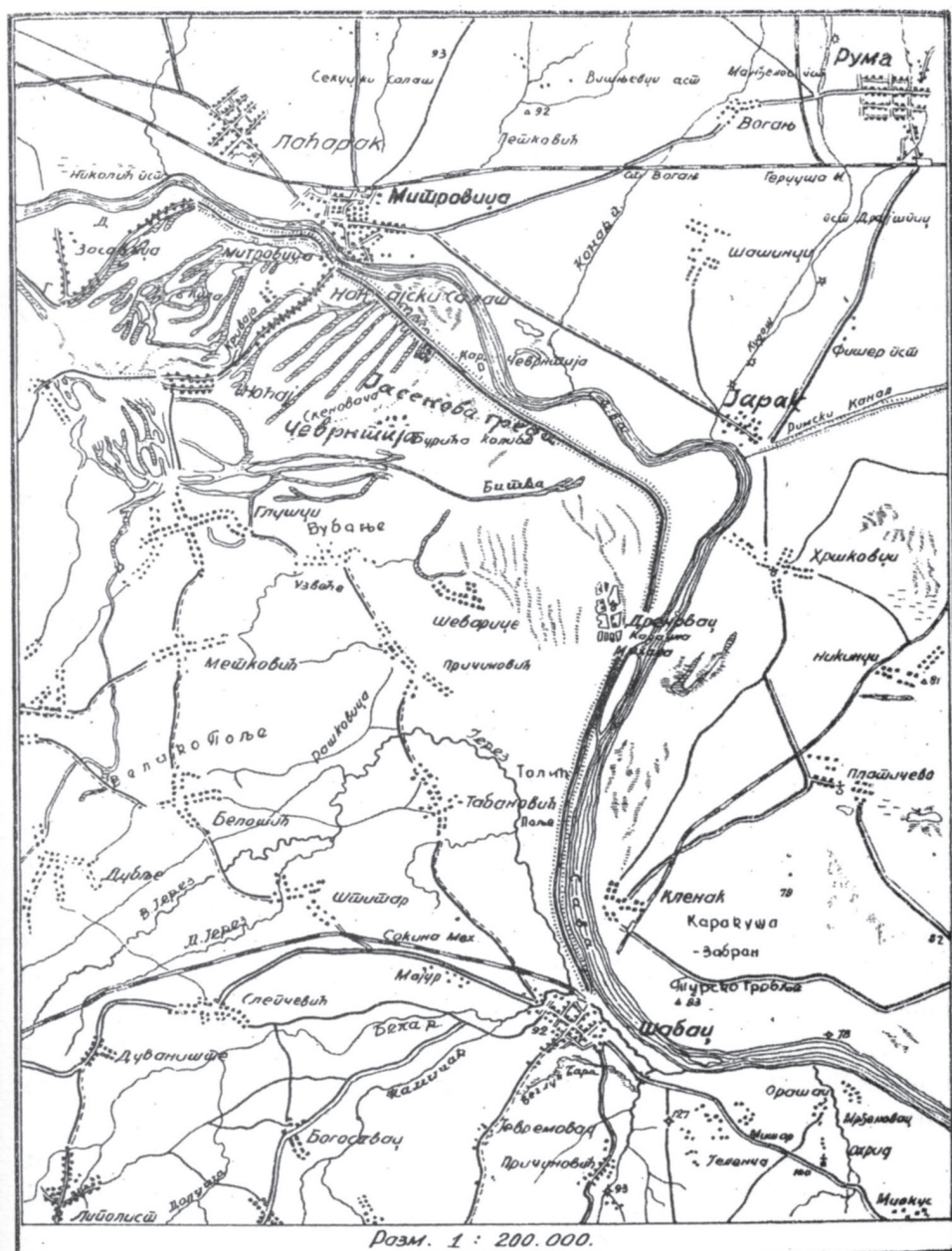
²⁴ ВА, Пописник 6, кут. 220, фас. 8, д. 60/2.

²⁵ ВА, Пописник 6, кут. 197; фас. 1, док 2/1; кут. 220, фас. 6, д. 60/2; С. Скоко и П. Опачић, *Војвода Степа Степановић*, стр. 369; Д. Стојадиновић, *Чеврнтија*, стр. 12.

²⁶ Д. Путниковић, нав. дело, стр. 62-63; М. Здравковић, *Узроци неуспеха*, стр. 19.

²⁷ М. Ђуришић, *Знамените битке и бојеви*, стр. 304; М. Јелисијевић, нав. дело, стр. 25-27; М. Здравковић, *Узроци неуспеха*, стр. 19.

²⁸ ВА, Пописник. 6, кут.196, фас. 1, д. 2/1.

Простор дејстава српских и аустроугарских трупа у бици код Чеврнатије (на Легету), септембра 1914. године

ски резервисти, а њихову окосницу представљала је 29. дивизија под командом генерала, касније фелдмаршала Алфреда Крауса. Дивизију је чинило две бригаде са по два пука. Укупно, радило се о 30 батаљона, 5 ескадрона и 12 батерија, с тим што су се током акције прикључивале и јединице ван овог састава.²⁹

Око 12 и 30, седам сати након почетка преласка, започела је и изградња моста. Био је то моменат који је означен као прекретница, после којег је све кренуло нежељеним током. Један од актера, Душан Путниковић, навео је да се од 2 понтона, 5 мосница и 24 даске могао изградити тзв. „понтонски мост” на који се могло укрцати и до 80 људи који би, с обзиром да ширину Саве, били пребачени за око 4 минута. Код Чеврнтије било је 60 понтона за 30 мостова, што би помножено са 60 војника у просеку изнело 10 800 људи или половину расположивог састава. Уместо тога превезен је само 13. пук (без једне чете), 1. и 4. батаљон 15. пука, 2. чете пионирског батаљона, 12 митраљеза и 3 топа. Биће то све чиме ће српска страна располагати у бици и безмало све што ће тога дана бити изгубљено.³⁰

Отприлике у исто време када је почела изградња злосрећног моста, око 12 и 30 сати, непријатељеве снаге почеле су да се појављују, али је њихова реакција била више него млака. Без обзира на то, српска страна је све ефикасније деловала. У акцији се нашло свих 12 митраљеза, што је код непријатеља изазвало погрешно уверење да се ради о целокупној дивизији.³¹ Ипак, овакво стање трајало је кратко. Непријатељ се брзо консолидовао, тако да је 13. пук на ободу Шашинаца започео врло интензивну борбу са деловима 74. пука. До два сата после поднева пук је издржао чак 6 узастопних јуриша, наневши противнику осетне губитке.

Повећање дејстава захтевало је стално појачање. Стога су чете и из састава 15. пука крајње стихијски убациване у борбу. Затим је недостатак људства попуњаван инжењерцима и митраљеским одељењима, да би на крају, као подршка, била упућена и два топа. Тиме је, са изузетком једне чете, потрошена практично сва резерва. То се односило и на стрељачку муницију. Уместо 200 сандука, колико је Ристић тражио, приспело је само 65, што је било скоро све од 76 колико их је укупно пренето на леву обалу.³²

²⁹ Радило се у 57. и 58. бригади односно о 94, 74, 42. и 92. КуК пуку.

³⁰ Д. Путниковић, нав. дело, стр. 67-68; Д. Стефановић, нав. дело, св. 6, стр. 47.

³¹ Српска дивизија формацијски је била опремљена са 20 митраљеза или са 4+ 1 у сваком пешадијском пуку.

³² ВА, Пописник 6, кут. 197, фас. 1, д. 2/1; кут. 223, фас. 1, д. 1/1.

Како је време одмицало, отпор аустроугарских трупа постајао је све јачи, при чему се фронт на западу, према Шашинцима, све више ширио. Уз то су кукуруз и шевар у којима се борба одвијала чинили терен крајње непрегледним. Артиљерија је због тога често грешила, гађајући повремено чак и сопствене трупе.³³

У намери да поврати иницијативу, као и да се осигура за наступајућу ноћ, командант 13. пука прешао је у напад. После 15 часова три батаљона 13. пука (1,2,3) започела су напад у правцу Шашинаца. Даље наређење подразумевало је активно извиђање, али не и гоњење непријатеља због опасности од превеликог удаљавања од реке. Упркос приличној снази противника, процењеној на до 6 батаљона, подржаних са 2 до 3 батерије, српске трупе сломиле су отпор 74. пука, натеравши га на повлачење у приличном нeredу. Међутим, само пола сата касније напад је обустављен, а трупе повучене, при чему се неке нису вратиле ни на почетни положај већ су продужиле све до савске обале.³⁴

Прекид напада омогућио је 74. пуку предах и сређивање редова, а затим кроз који сат и постепени прелазак у противнапад. То је после почетка изградње моста била друга прекретница пошто су дотад српске трупе углавном имале иницијативу. Затим је, између 16 и 18 сати, наступила извесна станка, да би затим ратна срећа неумољиво почела прелазити у аустроугарске руке.

Већ око 17 сати на правцима према Јарку и Митровици непријатељ је знатно ојачао, а предстојећу акцију најавио је и један авион који је око 18 сати надлетео српске положаје.³⁵ Само пола сата након тога на трупе на положајима око Шашинаца (лево крило) ударила је 58. бригада, а на оне код Јарка (десно) аустријска 57. Узмицања српских трупа у почетку је било организовано, али је већ око 18 и 30 у штаб Тимочке дивизије стигла депеша да су лево крило и центар у потпуном нeredу и да је, што је било још горе, и муниција на измаку. Општој пометњи допринео је и командир батерије мајор Светозар Нешић који је, без наређења за повлачење, самоиницијативно у галопу кренуо ка недовршеном мосту. Пешадија из састава 15. пука,

³³ ВА, Пописник 6, кут. 197, фас. 1, д. 2/1; М. Здравковић, *Узроци*, стр. 18.

³⁴ ВМ. Ђуришић, нав. дело, стр. 77-78; Д. Стефановић, нав. дело, св. 7, стр. 62; Д. Јелисијевић, нав. дело, стр. 27. 1.

³⁵ ВА, Пописник 6, кут. 197, фас. 1, д. 2/1; *Дневник генерала Душана Стефановића*, АСАНУ, 8701.

сматрајући да се ради о непријатељској коњици, панично је отворила ватру, што је довело до потпуног растројства у трупамa. ³⁶

У тим првим тренуцима командант 13. пука није се поколебао. Са пушком у руци стао је испред бегунаца, али га је успаничена маса, заједно са осталим официрима, једноставно одгурнула и нагрнула на недовршени мост. Од тог тренутка Ристићу су потпуно попустили живци. Сматрајући да се јединица не може спасти одлучио је да спаси бар заставу. У општем метежу нашао је два пливача, доктора Миливоја Петровића и редова Јакова Нелиха, који су, препливавши Саву, однели заставу на другу обалу. ³⁷ Војници 13. пука „Хајдук Вељко” убрзо су остали и без свог команданта, пошто је Ристић, заједно са још тројицом официра, и сам прешао реку оставивши потчињене да се сналазе како умеју. ³⁸

Општи метеж, обележен као „прва паника” трајао је сат времена, после чега су преостали официри успели да поврате ред. Одмах затим формиран је један комбиновани батаљон са задатком да на око 600 метара од обале поново успостави мостобран. Али, изградња моста није напредовала. Потпуковник Марковић, који је у вечерњим часовима био на прелазу, известио је Штаб дивизије да мост није довршен и да га до обале дели још око 30 до 40 метара. Рапорт се завршавао неверицом да ће посао до десет сати навече уопште бити окончан. ³⁹

Спуштала се ноћ коју су аустроугарске снаге увелико користиле за концентрацију своја три пука (94, 92 и 42), додатно ојачана са око тридесетак артиљеријских оруђа. Сличне напоре, у правцу ојачања мостобрана, чиниле су и српске јединице, али су сва ова настојања, што због недовршеног моста што због недостатка муниције била готово узалудна.

Мало пре 10 сати учинило се да ће напори уродити плодом. На левој обали постављен је последњи праг конструкције, после чега је уследило брзо пребацивање ужади. Изгледало је да ће српске снаге на левој обали ипак дочекати зору. ⁴⁰ Око 22 и 30, са појавом месеца, све наде биле су изјаловљене. На шест исцрпљених и расутих батаљона Тимочке дивизије сручио се пет пута јачи противник, односно целокуп-

³⁶ *Дневник генерала Душана Стефановића*, АСАНУ, 8701; М. Здравковић, *Узроци неуспеха*, стр. 20.

³⁷ *Политика* 8.7. 1938, стр. 11; *Вечерње новисти*, 6.9.1965, стр.27, *Српско лекарско друштво. Споменица 1872-1972*, Београд 1872, стр. 133-134.

³⁸ Д. Стефановић, *Прелаз*, св. 6, стр. 49; *Велики рат Србије*, књ. 2, стр.73.

³⁹ ВА, *Пописник 6*, кут. 197; фас. 1, д. 2/1; кут 220, фас. 60, д. 60/2.

⁴⁰ ВА, *Пописник 6*, кут. 197; фас. 1, д. 2/1; Д. Стојадиновић, *Чеврнтија*, стр. 12.

Ратни плен из Првог балканског рата: турски метални понтони

на 29. дивизија. Пешадијским јединицама придружио се и један артиљеријски и један хаубички пук, као и мањи састави коњице.⁴¹

Ноћни напад аустроугарских трупа у којем су предњачила два пука из састава 57. бригаде био је усмерен најпре на десно крило, на положаје 4. батаљона. Већ раније проређени батаљон убрзо је остао без муниције и за врло кратко време био готово потпуно уништен. Само мали број његових припадника имао је срећу да противнику преда оружје, а још мањи број да се докопа обале.⁴² Ништа боље није било ни на левом крилу, где су 2. и 3. батаљон остали без заповедништва, пошто су мајори Вељковић и Старчевић рањени већ на почетку дуела, а исто се збило и са артиљеријом, када је погинуо мајор Нешић.⁴³

Само сат времена након напада све јединице српске и аустријске војске журиле су према мосту, прве у очајничком покушају да га

⁴¹ ВА, Пописник 6, кут. 197, фас. 1, д. 2/1; *Знамените битке и бојеви*, стр. 330.

⁴² *Знамените битке и бојеви*, стр. 335.

⁴³ *Велики рат Србије*, књ. 2, стр. 73; ВА, Пописник 6, фас.8, д. 60/2.

пређу, а друге да их у томе осујете. У намери да поврати контролу над трупима и изврши њихов прихват генерал Кондић послао је у помоћ један батаљон из састава 15. пука. То се завршило неуспехом јер је и његов командант мајор Милета Здравковић једноставно гурнут уназад, па је био принуђен да се врати на почетни положај.⁴⁴

На мосту и поред њега дошло је до потпуне катастрофе. На полудовршену и расклиматану конструкцију поново је нагнута маса бегунаца, изазвавши ломљене мосница и одвајање понтона. Људи су падали у воду, а како већина није умела да плива смрт је била неминовна. Однела их је Сава, оставивши на површини само њихове шајкаче.⁴⁵

У први мах, а затим и након непријатељских јуриша, чули су се повици на српском. Најпре су то биле команде „Предај се“, а затим и повици „Живео Франц Јозеф“ и „Живела Аустрија“.⁴⁶ То је само појачало конфузију, убрзавши ионако изванредан пораз.

Губици

Долазак јутра 7. септембра обелоданио је сву тежину пораза. Читав линија на око 600 метара обалске дужине била је прекривена остацима наоружања, мртвима и рањенима, према којима непријатељ није имао много милости. Сliku потпуног пораза употпуњавао је разлупани мост; читавог дана полако је тонуо препустивши Сави више од половине своје дужине.⁴⁷

Упркос поразу, времена за очајавање није било, пошто је опасност од непријатељевог преласка реке и узвратног ударца била очигледна. Због тога су на обалу упућена најпре два батаљона из састава 20. пешадијског пука, а затим и 13. пешадијски пук 2. позива. Следио је и Коњички дивизион Тимочке дивизије 2. позива и брзометна батерија из састава Митровачког одреда. Четири батерије су током јутра започеле превентивно дејство на непријатеља.⁴⁸

Наредни сати ипак су показали да непријатељ нема офанзивних намера, што је српској страни омогућило спасавање технике. То се нарочито односило на мост чији су остаци до 9. септембра у потпу-

⁴⁴ М. Здравковић, *Узроци неуспеха*, стр. 21.

⁴⁵ ВА, Пописник 6, кут 197, фас. 8, д. 60/1. *Велики рат Србије*, књ. 2, стр. 73.

⁴⁶ М. Здравковић, *Узроци неуспеха*, стр. 21-22.

⁴⁷ ВА, Пописник 6, кут. 197, фас 8, д. 60/1; М. Здравковић, *Узроци пораза*, стр. 22.

⁴⁸ С. Скоко и П. Опачић, *Војвода Степа*, 372.

Беч: Изложени српски топови заробљени у бици на Легету

ности извучени на суво. Спасено је и доста пушака, а међу њима и два готово неоштећена митралеза.⁴⁹

Ни данас се не зна колики је тачно био губитак у људству, мада су се први подаци који су из Беча пристигли преко Румуније показали најверодостојнијим. Радило се о око 5000 војника, који су већином допали у аустријско заробљеништво. У домаћим војним круговима спекулисало се са око 3600 заробљених и око 2000 мртвих, углавном утопљених војника.⁵⁰ Истраживања која смо ми овом приликом спровели указују на 5257 заробљених, међу којима је било око стотинак официра. Даља анализа указује на још поразнију слику, пошто је око 77% српских војника које су аустроугарске трупе заробиле током прва три месеца рата доведено управо после битке код Чеврнтије (Легета). Исти губитак међу официрима нешто је мањи – око 50%.⁵¹ Сразмерно

⁴⁹ ВА, Попинсик 6, кут. 202, фас. 3, д. 3/78.

⁵⁰ М. Здравковић, *Узроци неуспеха*, стр. 22.

⁵¹ Опширније о овом: М. Милићевић, *На погрешној обали*, стр. 100-102.

највеће губитке имали су батаљони 13. и 15 пешадијског пука из чијих се састава на десну обалу вратило само око 400 војника. Старешински кадар ових јединица такође је предњачио у губицима, пошто их је из 13. пука из строја избачено 39, а из састава 15. пука 32. И целокупна Тимочка дивизија имала је, у погледу старешинског кадра, јако велике губитке. Од укупно 370 заповедника, на разне начине изгубљено је 62 или 17%.⁵²

Аустроугарски губици у поређењу се српским били су знатно мањи, мада се никако не може рећи да је и противник прошао „јефтино“. Само у 29. дивизији из строја је избачен 1961 војник, а скоро 200 је погинуло. Још уочљивији били су губици међу старешинама – 84, од којих је 19 погинуло.⁵³

Својеврстан губитак поднело је и главно заповедништво Тимочке дивизије. Генерал Владимир Кондић био је смењен већ 7. септембра, а иста судбина задесила је и његовог начелника штаба пуковника Петра Марковића. Јануара 1915. генерал Кондић био је и изведен пред суд и осуђен на годину дана затвора. У поновљеном процесу вођењем после Великог рата, Кондић је ипак ослобођен, мада је пресуда формално преиначена тек 1928.⁵⁴

Изгубљена битка имала је тешке последице и по локално становништво. Мађари су 13. септембра у селу Шашинци спалили 96 кућа. а још гора судбина задесила је село Јарак у којем је изгорело 296 кућа. Након тога страдале су куће у десетинама села и градова, међу којима су били Земун, Инђија и Рума. Затим је уследила и депортација становника из чак 27 сремских села, махом насељених Србима.⁵⁵

Упркос тешким последицама, нарочито по Тимочку дивизију, целокупна акција спроведена у Срему у септембру 1914. није била у потпуности неуспешна. Ова констатација нарочито се односи на истовремену акцију 1. армије. До почетка вечерњих сати 6. септембра њене снаге на линији Скела – Ново Место непрекорно су прешле Саву. Затим су до 10. септембра доспеле испред Инђије и Старе Пазове, а на западу до Руме. Круна акције била је заузеће Батајнице и Нове Пазове. Искористивши слабост непријатеља и трупе Одбране

⁵² Исто, 106-107.

⁵³ ВА, Пописник 6, кут. 220, фас 8. д. 60/1.

⁵⁴ О овом процесу опширније: М. Милићевић, *На погрешној обали*, стр. 116-119.

⁵⁵ Ближе о овом: Т. Искруљев, *Распеће српског народа у Срему 1914. и Мађари*, Нови Сад, 1936.

Београда ступиле су у дејство ушавши са једном четом у небрањен Земун.⁵⁶ Нова аустроугарска офанзива започета форсирањем Дрине 8. септембра онемогућила је даљу акцију, па су до 14. септембра све српске јединице на простору Срема биле повучене назад, на десну обалу Саве. Нажалост, и ови успеси били су скупо плаћени. Само је Дунавска дивизија током тих дана изгубила чак 207 војника.⁵⁷

ЗАКЉУЧАК

Уљуљканост претходним успесима, а још више превага политичких чинилаца над војним били су главни разлог пораза у бици на Легету, 6. септембра 1914. Улога техничког фактора, пре свега неопремљеност понтоњерских јединаца, такође је узела свој данак.

Старешински кадар се у овој акцији разнолико понашао, а примери невојничког држања били су исто тако бројни као и примери самопожртвовања до крајњих граница. Ипак, може се рећи да одговорност за неуспелу акцију више сносе надређени него подређени заповедници.

На крају, може се закључити да је акција у Срему септембра 1914. била, ако не безуспешна, оно прилично узалудна.

Литература

1. Група аутора, *Први светски рат*, Цетиње, 1973.
2. Група аутора, *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске*, књ. 6, 1998.
3. Зеленика, М., *Први светски рат 1914*, Београд 1963.
4. Здравковић, М., *Узроци неуспеха Тимочке дивизије приликом преласка у Срем 6. септембра 1914*, Ратник, 1934, св. 9, св. 10-26.
5. Искруљев, Т., *Распеће српског народа у Срему 1914. и Мађари*, Нови Сад, 1936.
6. Јелисијевић, М., *Победник српске тимочке дивизије*, Ратник 1934, св. 5, стр. 16-38.
7. Краус, А., *Узроци нашег пораза - успомене и размишљања о Првом светском рату*, Београд, 1938.
8. Милићевић, М., *На погрешној обали. Пораз трупа Тимочке дивизије у бици код Чеврнтије (на Легету) 6. септембра 1914*, Београд 1915.

⁵⁶ Велики рат Србије, књ. 2, стр. 94-95.

⁵⁷ М. Ђуришић, нав. дело, стр. 102.

9. Милићевић, М. и Поповић, Љ., *Генерали војске кнежевине и краљевине Србије*, Београд, 2003.
10. Поповић, Н., *Србија и Русија 1914-1918*, Београд, 1977.
11. Путниковић, Ж. Д., *Подизање моста на Сави код Новог Села и Ћеврнтије септембра 1914*, Ратник, 1922, св. 9, стр. 49-69.
12. Скоко, С. и Опачић, П., *Војвода Степа Степановић у ратовима 1876-1918*, Београд 1973.
13. Стефановић, Д., *Прелаз наше војске у Срем 1914*, Ратник, 1932, св. 6-7, стр. 37-50, 57-67.
14. Томац, П., *Први светски рат 1914-1918*, Београд, 1973.
15. Хејстингс, М., *Катастрофа*, књ. 1-2, Београд, 2014.